

15. Klanksystematiek en fonologische processen

Opdracht 15.1

Vraag: Als een taal geen /b/-foneem heeft, wat zou er dan kunnen gebeuren met leenwoorden uit het Engels of het Nederlands, die wel een /b/-foneem in hun klanksysteem hebben?

Relevante paragraaf: 15.2

Antwoord: Wat er gebeurt in zo'n geval is dat de meest op het /b/ lijkende klank uit het systeem van die taal de /b/ vervangt. Laten we als concreet voorbeeld het geval van het Hawaïiaans nemen, dat veel leenwoorden uit het Engels heeft overgenomen. In dit geval wordt de /p/ (die alleen verschilt met de /b/ wat stemhebbendheid betreft – de /b/ is stemhebbend, de /p/ stemloos) gebruikt als vervangingsklank.

Engels	Hawaïiaans	betekenis
<i>broom</i>	<i>puulumī</i>	'bezem'
<i>brush</i>	<i>palaki</i>	'borstel'
<i>beer</i>	<i>pia</i>	'bier'
<i>rabbit</i>	<i>laapaki</i>	'konijn'
<i>Sabbath</i>	<i>kaapaki</i>	'Zondag'
<i>November</i>	<i>nowemapa</i>	'November'

Suggestie: Deze feiten laten zien dat de /b/ niet de enige klank is waar het Hawaïiaans moeite mee heeft. De /r/, de /j/, de /t/, de /s/, de /θ/ en de /v/ zijn allemaal voorbeelden van Engelse fonemen waar het Hawaïiaans een vervangingsklank voor moet gebruiken.

Opdracht 15.2

Vraag: In het Nederlands hebben we een hoge, ronde, achterklinker /u/. Deze komt voor in woorden zoals *boer*, *boek*, *koe*, en *doe*. Over het algemeen wordt deze klinker kort uitgesproken (als [u]), maar voor een [r] wordt hij lang uitgesproken (als [u:]).

Spelling	Fonemen	Uitspraak
boek	/buk/	[buk]
boer	/bur/	[bu:r]
koe	/ku/	[ku]
doe	/du/	[du]

In het Neder-Saksische dialect van Zwolle in Overijssel ligt de situatie bij hoge, ronde achterklinkers iets anders. Kijk naar de volgende voorbeelden:

<i>Standaardnederlands</i>	<i>Uitspraak</i>	<i>Standaardnederlands</i>	<i>Zwols uitspraak</i>
boek	[buk]		[bu:k]
boer	[bu:r]		[bu:r]
koe	[ku]		[ku]
doe	[du]		[du:]
buik	[bœyk]		[buk]

Kunnen we zeggen dat het Zwols één foneem /u/ heeft net als het Nederlands of niet?

Relevante paragraaf: 15.2

Antwoord: Het antwoord is nee. De lengte van de [u] in het Zwols is niet voorspelbaar zoals in het Standaard Nederlands. Het verschil tussen [u] en [u:] is betekenisonderscheidend, zoals blijkt uit het woordpaar *buik* en *boek*. In het Zwols moet er dan sprake zijn van twee fonemen /u/ en /u:/, in tegenstelling tot het ene foneem in het Standaardnederlands. De korte [u] als de lange [u:] komen ook allebei voor aan het wordeind, zoals in respectievelijk *koe* en *doe*.

Opdracht 15.3

Vraag: Op verschillende momenten tijdens het taalverwervingsproces produceert Jarmo de volgende vormen:

<i>Leeftijd (jr;mnd.dg)</i>	<i>Doelvorm</i>	<i>→</i>	<i>Realisatie</i>	<i>Woord</i>
1;7.29	[han]	→	[am]	haan
1;9.9	[fits]	→	[is]	fiets
	[vis]	→	[is]	vis
1;9.23	[fitsə]	→	[hisə]	fietsen
1;10.9	[sxar]	→	[ha]	schaar
2;0.4	[vovəl]	→	[fovə, vovə, tovə]	vogel
	[visjəs]	→	[fisjis]	visjes
2;2.27	[fits]	→	[fits]	fiets
	[vovəl]	→	[vovəl]	vogel

Wat vertellen deze voorbeelden je over de verwerving van distinctieve kenmerken door Jarmo?

Relevante paragraaf: 15.3

Antwoord: In al deze voorbeelden begint de doelvorm met een fricatief. In de uitspraak hiervan zijn vier stadia terug te vinden. In het eerste stadium (1;7.29 en 1;9.9) wordt de consonant aan het begin van het woord weggelaten. In het tweede stadium (1;9.23 en 1;10.9) wordt aan het begin van de het woord een [h] gebruikt. Het kenmerk [fricatief] wordt hier dus correct gebruikt, maar de verschillende plaatsen van articulatie worden nog niet onderscheiden. In het derde stadium (2;0.4) wordt de [f] ook gebruikt aan het begin van het woord. Dit duidt op verwerving van het plaatskenmerk [labiaal], maar Jarmo maakt nog geen onderscheid tussen de stemhebbende [v] en stemloze [f] labiale fricatief. Die oppositie komt te voorschijn in het vierde stadium

(2;2.27). Merk op dat dit een sterk geïdealiseerd beeld is. In de feitelijke ontwikkeling is er veel meer overlap tussen de verschillende stadia.

Opdracht 15.4

Vraag: Vergelijk het klanksysteem van het Nederlands met het klanksysteem van een vreemde taal die je goed kent. Welke verschillen vallen je op voor wat betreft de fonemen? Zijn er ook nog opvallende verschillen voor wat betreft de allofonen?

Relevante paragraaf: 15.3

Antwoord: Op deze vraag zijn vele antwoorden mogelijk. Ten opzichte van veel andere talen heeft het Nederlands relatief veel klinkers als fonemen. Daartegenover staat bijvoorbeeld een taal als het Frans, die minder klinkerfonemen heeft, maar juist weer veel klinkerallofonen kent, doordat klinkers in een genasaliseerde variant voorkomen. Wat betreft de Nederlandse medeklinkers is vooral de Nederlandse *g* /x/ zoals in *goed* een in andere talen minder frequent voorkomend foneem, terwijl het in andere talen veel vaker voorkomend foneem /g/ zoals de *g* in het Engelse *good* in het Nederlands juist weer ontbreekt.

Suggestie: Ga na of er niet-moedertaalsprekers van het Nederlands of tweetalige sprekers onder de studenten zijn en vraag hun naar hun ervaringen met de verwerving van het klanksysteem van het Nederlands.

Opdracht 15.5

Vraag: Geef de distinctieve kenmerken die nodig zijn om de volgende fonemen van elkaar te onderscheiden: /b/, /d/, /n/, /v/, /z/, /m/.

Relevante paragraaf: 15.4

Antwoord: Voor het onderscheiden van deze zes klanken zijn twee plaatkenmerken (labiaal en coronaal) en drie manierkenmerken (plofklank, fricatief, nasaal) nodig, zoals weergegeven in het volgende schema:

	Labiaal	Coronaal
Plofklank	/b/	/d/
Fricatief	/v/	/z/
Nasaal	/m/	/n/

Omdat al deze klanken stemhebbend zijn hoeft geen stemkenmerk gebruikt te worden.

Suggestie: Gebruik bij de bespreking van deze vraag figuur 14.4, waarin de relevante onderscheidingen systematisch worden weergegeven. Het begrip ‘distinctief kenmerk’ kent in de fonologie overigens in feite een veel hogere mate van abstractie. Gezien de complexiteit van dit onderwerp is in deze inleiding bewust gekozen voor een vereenvoudigde voorstelling van zaken.

Opdracht 15.6

Vraag: Sommige Nederlandse verkleinvormen krijgen een allomorf of morfeemvariant *-etje*, bijvoorbeeld in *bommetje* als verkleinwoord van *bom*. In welke fonologische context treffen we dit regelmatig aan?

Relevante paragraaf: 15.5

Antwoord: Het gebruik van de allomorf *-etje* wordt bepaald door de kenmerken van de van de consonant waarop het woord eindigt in combinatie met de daaraan voorafgaande klinker. Tabel 1 geeft de relevante condities weer.

Tabel 1 Condities voor verklein vormen

Consonant	Kenmerk	Klinker	Voorbeeld	Verkleinvorm
Plofklank	[-sonorant]	[-lang]	<i>mop</i>	<i>mopje</i>
Plofklank	[-sonorant]	[+lang]	<i>boot</i>	<i>bootje</i>
Fricatief	[-sonorant]	[-lang]	<i>bos</i>	<i>bosje</i>
Fricatief	[-sonorant]	[+lang]	<i>doos</i>	<i>doosje</i>
Nasaal	[+sonorant]	[-lang]	<i>bom</i>	<i>bommetje</i>
Nasaal	[+sonorant]	[+lang]	<i>boom</i>	<i>boompje</i>
Liquid	[+sonorant]	[-lang]	<i>bol</i>	<i>bolletje</i>
Liquid	[+sonorant]	[+lang]	<i>kool</i>	<i>kooltje</i>

Woorden die eindigen op een sonorante consonant krijgen de verkleinvorm *-etje* wanneer ze worden voorafgegaan door een korte klinker. Het kenmerk [+sonorant] wordt gebruikt voor klanken waarmee je een melodie kunt neurieën. Omdat ook vocalen [+sonorant] zijn, kunnen we de relevante klanken karakteriseren als [+consonantisch, +sonorant]. Om korte vocalen te karakteriseren hebben we voldoende aan [-consonantisch, -lang]. De relevante fonologische context voor voor de keuze van de allomorf *-etje* is dan:

[-consonantisch, -lang][+consonantisch, +sonorant]

Suggestie: Verwijs terug naar opdracht 1 van hoofdstuk 1, die betrekking heeft op hetzelfde onderwerp. Daar gaat het om het bewust maken van onbewuste kennis van de regels van de taal. Hier wordt naar de precieze fonologische condities van één type verkleinwoordvorming gevraagd.